

חרם: פנים רבות לו

קארין גור

במאמר זה אדון בתופעת החרם, במקורה ההיסטורי וביישומה בתחומי החיים השונים. נמצא כי השימוש בתופעת החרם אינו רק מודרני, אלא גם היסטורי, יש בו כוח רב במיוחד כאשר השימוש בו הוא לצורך שינוי חברתי מערכת, צרכני ואף כלכלי.

ישראל למדינות ערב, כאשר הביטוי לכך הוא תהליך ההידרדרות במצב הביטחוני בגבולות שביתת הנשק, החרפת החרם הכלכלי על ישראל, והאיזמים במלחמה לשם חיסול מדינת ישראל (גינור, 1994, 69). בשנת 1957, מנחם בגין, יושב ראש תנועת "חירות" הביע את הצורך בשימוש בחרם על האוכלוסייה הערבית, כתגובה לאמברגו הנשק שהיה נגד ישראל שהחל ב-1950. לא רק ישראל סבלה מאמברגו. האו"ם הטיל ב-1977 אמברגו נשק בינלאומי על דרום אפריקה, ומהלך זה היה תחילתה של פעולת מחאה בינלאומית נרחבת נגד האפרטהייד בדרום אפריקה (ליאל, 1999, 16).

כוחו של החרם

לחרם יש השפעה ניכרת על הפרט ועל החברה הסובבת אותו, ובמיוחד במקרים של חרם צרכנים, אשר ההשפעה הכלכלית והחברתית שלו היא עצומה. החרם במובנו המודרני משמש כלי להפגנת מחאה ואי-שביעות רצון מיחסו של תאגיד והתנהגותו כלפי צרכנים, קהילות, מיעוטים, בעלי חיים והסביבה. החרם הוא כלי מחאה דמוקרטי במשחק השוק הכלכלי, החברתי והפוליטי. כמו כן, החרם הוא מאמץ משותף למשוך ולשכנע צרכנים להתרחק ולהימנע מרכישת מוצר או שירות של תאגיד לא אתי על מנת להפעיל עליו לחץ לחזור בו מדרכיו השליליות (Smith, 1996).

חרם צרכנים פועל ממגוון סיבות: ניסיון להוריד מחירים, ניסיון להשיג יעד ערכי כגון קניית מוצרים כחול-לבן, ניסיון להשיג יעד הלכתי - מניעת חילול שבת, מאכלים ותכנים שאינם כשרים מבחינה הלכתית (בר-אלי, 2011, 187).

באמצע חודש יוני 2011 התפרסמה ידיעה ב-Ynet על קבוצת פייסבוק חדשה שקראה לחרם על מוצרי מזון שמחירים בישראל גבוהים לפחות בחמישים אחוז ממוחרים בחו"ל. קבוצה זו הכריזה כי תוביל חרם מוצרים; הראשון שבהם היה גבינת הקוטג'. ידיעה זו עוררה עניין רב בכלי התקשורת ובקרב הציבור הרחב. העצומה שניסחה הקבוצה ושאליה הצטרפו 106,000 איש, הביאה כמעט מיד למבצעי הנחות על גבינת הקוטג' ולבסוף להכרזה של המחלבות על הורדה קבועה במחירה (לוין, 2011, 23).

דוגמה לחרם צרכנים המזוהים עם מגזר באוכלוסייה הפועל בעקבות הלכות דת, ניתן לראות בחרם שעשו הורים מהמגזר הדתי על חנויות סולר (22 jan 14, Ynet).

חרם צרכנים הוא מקרה פרטי של אתיקה צרכנית, והוא אמצעי יעיל בידי הצרכנים לשם העברת מסר חד וברור לתאגידים. כוחו של חרם הצרכנים אמנם עומד לכל צרכן בנפרד, אל עצמתו תגדל לאין שיעור אם הצרכנים ישכילו לאחד כוחם, מאחר שחרם במהותו הוא פעילות קולקטיבית (מנו, 2010, 747).

כיום, רשתות החברתיות והמדיה הדיגיטלית הן הכלי לקריאה להתגייסות חברתית המונית, וזאת על ידי שימוש מושכל ברשתות החברתיות כדי לכוון מאבק צרכני. מאחר שמדובר בנגישות מכל

מבוא

כל אחד מאתנו אשר שומע את המילה חרם, מפרש באופן אינדיבידואלי את המילה, התופעה או ההשלכות שלה, והחוויה הסובייקטיבית של הפרט היא חלק מהותי מאותה פרשנות. למעשה, חרם הוא פעולה שקבוצה נוקטת, בין במסגרת פרטית ובין במסגרת מדינתית, ממניעים שונים נגד קבוצה אחרת או יחידים במטרה לנדותם, לבודד אותם ולפגוע בהם. חרם על סוגיו השונים (כלכלי, אקדמי ועוד) עשוי להיות מוטל בכמה אופנים ובהם: חרם ישיר נגד אדם, תאגיד או מדינה, או חרם משני המופנה נגד מדינות או חברות הסוחרות עם הגורם שמוטל עליו חרם ישיר או עם גופים שמפרים את החרם הישיר או המשני (נוה, 2010, 2).

החרם קיבל את שמו האנגלי boycott מאירוע היסטורי שהתרחש באירלנד. בשנת 1780 איימו חקלאים אירים להפסיק את קשריהם העסקיים עם בעל האדמות שלהם, אנגלי בשם צ'ארלס קנינגהאם בויקוט (Boycott) משום שהעלה את דמי השכירות שלהם. אם כן, החרם המודרני המתורגם כיום ל-boycott קרוי על שמו של מנהל הקרקעות האנגלי. במקרה זה שמו הפרטי של אדם הפך לשם נרדף או שם נוסף לחרם, שעה שהמונח המקורי באנגלית לחרם הוא ostracize (Grey, 1999, אצל מנו (2010), 748).

תפקידו של החרם

במהלך ההיסטוריה הוטל במקרים רבים חרם על מדינות או על גופים שונים. בין היתר הטילו ארגוני צרכנים או קבוצות פרטיות חרם על תאגידים מסחריים מסיבות אתיות-מסחריות (דוגמת החרם בשל תנאי ההעסקה בחברות המייצרות בגדים ונעליים במזרח הרחוק), נגד מדינות מסיבות פוליטיות חברתיות (כמו החרם על דרום אפריקה בזמן האפרטהייד) ועוד. הטיפול בתופעות אלה היה ניסיון להטיל חרם נגדי, ניסיון לקעקע את היסודות החברתיים, הפוליטיים והמדיניים שעל בסיסם הוטל החרם, או אף טיפול משפטי (נוה, 2010, 3).

לפי ההיבט הסוציולוגי, סוכני פיקוח חברתי מגיבים כלפי מפרי הנורמות בשתי דרכים: אחת היא הפעלת סנקציות לא רשמיות נגד המפר, כגון רכילות, גינוי, ניתוק קשר, החרמה או נידוי. הדרך השנייה היא הפעלת סנקציות רשמיות, אשר מוגבלות להפרת נורמות הכלולות בחוק והסנקציות הן העונשים הקבועים באותו חוק. יש עדות מחקרית לכך שהסנקציות הבלתי רשמיות יעילות יותר מאלה הרשמיות (אצל שוהם ושות', 2009, 26), ולכן ניתן לומר כי השימוש בסוגי החרם השונים, הוא אפקטיבי ומשפיע ביותר הן ביחס לאדם מסוים והן ביחס לחברה. חרם משמש כמנגנון ענישה חברתי במצבים שבהם אי אפשר לפעול באופן רשמי. השימוש בחרם כלכלי, המכונה אמברגו, מתאר אף מצב של איסור על מסחר וסחר עם מדינה מסוימת, עד כדי ניתוק היחסים הדיפלומטיים והכלכליים עמה. מטרת החרם היא להפעיל לחץ על מנהיגיה מתוך הנחה שבידוד כלכלי מזיק לכלכלת המדינה.

ישראל סבלה בתקופות רבות מחרם כלכלי או מאמברגו בשל סיבות שונות. עוד מראשיתה מדינת ישראל התמודדה עם החרפת היחסים בין

2000 את בנייתו של מכרה מלח עצום ממדים בשל הסכנה שהמכרה יפגע בבית גידול של שבעים ושניים מינים של בעלי חיים (אצל מנו, 2010, 749).

לפיכך לחרם יש שתי מטרות: המטרה הראשונה היא מטרה מידית; חרם כזה נקרא חרם אינסטרומנטלי, הוא פועל בעולם הפיזי למשל על ידי אי רכישת מוצרים מסוימים ומטרתו הורדת מחירים. מטרה נוספת מושגת על ידי חרם אקספרסיבי, המשקף עמדה מצפונית, השמעת קול מחאה נגד מדיניות או פעולות שיש בהן כדי לפגוע בזכויות אחרות של בני אדם, בעלי חיים וסביבה. החרם האקספרסיבי מביע שאט נפש ורצון לשמור על "ידיים נקיות", לא להיות מוכתם במוצרים הנגועים בהתנהגות שאינה אתית (שם). החרם הוא כלי רב משתתפים אשר יכול לעורר שינויים במישור

מקום ובכל זמן של כל דובר לבמה ציבורית עם מספר בלתי מוגבל של מאזינים (אצל לוי, 2011, 27).

מקרים דומים של חרם צרכני הוטל כרחבי העולם על מוצרים שהושבחו גנטית. הכוונה למוצרים שהושבחו בשיטות של הנדסה גנטית (בעיקר צמחים מהונדסים) בארה"ב, בריטניה וביתר ארצות אירופה. ההשפעה של החרם הצרכני או אפילו רק המחשבה שיכול להיות חרם צרכני, מביאה חברות ענק להוריד מוצרים מהמדף עוד בטרם יפרוץ החרם (פרימן, 1998, 202).

החרם כמנגנון ליצירת שינוי

טקטיקת החרם אינה נחלת הצרכנים בלבד, ושימושיה מגוונים וקשורים לתחומים נוספים ככלי מחאה הפגנתי והרתעתי גם בתחומים כגון פוליטיקה, דת, אקדמיה ועוד. כך למשל דוגמאות

הפוליטי, ביחסי עבודה, במערך היחסים הכללי בחברה, וכן כלפי הסביבה. עוד שניתן לומר כי החרם משמש שופר לקבוצות מוחלשות או לקבוצות המצויות בעמדות נחיתות, אשר יכולות להביא לידי ביטוי את השקפת עולמן באופן שאינו אמור להסב נזק בלתי הפיך ליעד שכלפיו הוא מופנה; ומכיוון שהחרם ניזון לרוב מאידאולוגיה מסוימת, למעשה הוא גורם מרכזי במשחק הדמוקרטי ומשמש כחרב של עולם האתיקה (מנו, 2010, 749).

הצד האפל של החרם

דרך השימוש בחרם יכולה להכריע בדבר השפעתו. לחרם במהותו אין השפעה חיובית, הן על הפרט והן על החברה. אפשר להבחין כי

היסטוריות לחרם בעל אופי כלכלי בשל מאבקים פוליטיים ניתן למצוא בזמן מלחמת העצמאות של ארצות הברית, בעקבות אירועים כגון מס הבולים ומסיבת התה של בוסטון, כמו גם "חרם המלח" שהנהיג המדינאי היהודי גנדי (Smith, 1996).

זאת ועוד, חרמות הובילו פעמים רבות להישגים חברתיים ופוליטיים. כך למשל, החרם שארגנה הקואליציה לשחרור בורמה (Free Burma Coalition) גרמה לחברות כדוגמת Disney, Pepsi ו-IBM להעביר את עסקיהם מבורמה בשל מדיניותה הידועה לשמצה של המדינה בנושא זכויות אדם. דוגמה נוספת היא של הקרן הבין-לאומית לרווחת בעלי חיים, אשר מאבק של חמש שנים הוביל לכך שחברת כלי הרכב ומוצרי האלקטרוניקה היפנית מיצובישי ביטלה בשנת

שליליות. שימוש מושכל ביכולתו וכוחו הרב של החרם, הוא הכרחי, מאחר שיש בו כדי להזיק לאדם או לחברה.

מקורות

בר-אלי, א. (2011). "חרם צרכנים", **אבני משפט**, 13, עמ' 187-196. גינוסר, פ. (עורך). (1994). **עיונים בתקומת ישראל**. כרך 4, באר שבע: המרכז למורשת בן גוריון, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון. הורוביץ, א. (2010). **ג'נוסייד: חורבן השמדת היהודים בידי גרמניה הנאצית**. רעננה: הוצאת האוניברסיטה הפתוחה. לוי, ד. (2011). "חרם הקוטג': מפגש בין 'הגיון המדיה' ל'הגיון הרשת'", **קשר**, 43, עמ' 23-28. ליאל, א. (1999). **צדק שחור: המהפך הדרום אפריקני**. הוצאת קו-אדום.

מנו, י. (2010). "חרם צרכנים: כלי הנשק האתי של הצרכנים". **המשפט**, 15 (2), עמ' 729-766.

נוה, ג. (2010) "איסור הטלת חרם והשתתפות בחרם", **הכנסת מרכז המחקר והמידע**. נדלה בתאריך 5.5.16 מ-

<http://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m02861.pdf>. פרימן, ע. (1998). **עקרונות הביוטכנולוגיה**. רמת אביב: הוצאת האוניברסיטה הפתוחה.

שוהם, ג. ושות' (2009). **עבירות ועונשים: מבוא לפנולוגיה**. קריית ביאליק: הוצאת אח.

Lester, D. (2005). *Suicide and the Holocaust*. New-york: Nova Science Publishers.

Smith, N.C. (1996). "Ethics and the Typology of Customer". *Advances in Consumer Research*. Vol. 23, pp.148,151.

"הורים במגזר החרדי: חרם על חנויות סלולר". פורסם ב-Ynet ירושלים בתאריך 22.1.14, נדלה בתאריך 4.5.16 מ-

<http://www.mynet.co.il/articles/0,7340,L-4479491,00.html> "חרם חרדי על ויטה". פורסם ב**גלובס** בתאריך 29.2.2000, נדלה בתאריך 4.5.16 מ-

<http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=192052> "בן 13 מאושפז במצב קשה; חשש כי ניסה להתאבד בעקבות חרם". פורסם ב**מעריב און-ליין** בתאריך 1.12.13, נדלה בתאריך 5.5.16 מ-

<http://www.maariv.co.il/news/new.aspx?pn6Vq=E&0r9VQ=EIILK>

בדיון על האנטישמיות באירופה נעשה שימוש בחרם כלכלי כחלק מביטויי האנטישמיות. כ-1 לאפריל 1933 התקיים חרם כלכלי נגד יהודי גרמניה. ביום החרם פשטו "פלוגות הסער" S.A על בתי עסק היהודיים וחילבו בציוד ובסחורה, ערכו פוגרומים, סימנו חנויות של יהודים במגן דוד ומנעו כניסת לקוחות גרמניים. כמו כן הופץ חומר תעמולה אנטישמי אשר קרא לציבור להחרים את עסקי היהודים בשל פגיעתם בכלכלת גרמניה. החרם עורר תגובה נזעמת בעולם והיטלר חשש שיאבד את אהדת העולם ומפגיעה בכלכלת המדינה (בעקבות חרם נגדי שהטילה ארה"ב על גרמניה).

לכן החליט שר התעמולה יוזף גבלס, שארגן את החרם, להפסיק לאחר יום אחד בלבד. החרם השיג מספר מטרות: פגיעה כלכלית

בגין תובע חרם תחת חרם - **עיתון מעריב**, יולי 29, 1957

החרם היה אמור למוטט את הקהילה כולה, בידוד היהודים חזירי הגירתם וכן מפגן כוח של המפלגה הנאצית. החרם יצר הבחנה בין יהודים לגרמנים וכן שיתוף הפעולה של ההמון עם החרם אישר כי למפלגה הנאצית יש השפעה רבה (הורוביץ, 2010, 28). חרם חברתי-כלכלי יכול לגרום לנזק כלכלי ואף לקריסת חברות ומפעלים, לדוגמה בשנת 2000 רשתות שיווק גדולות במגזר החרדי החרימו את התוצרת של מפעל המזון "זיטה", במחאה על כך שהחברה סירבה לפטר את מנהל כוח האדם באשדוד אשר עמד בראש כת "עדי יהוה" בעיר. מחשש לפגיעה בלתי הפיכה בתדמית החברה וההשלכות הכלכליות שנבעו מכך, פוטר מנהל כוח האדם (גלובס, 29.2.2000).

חרם חברתי, כאשר הוא מופנה אל היחיד או אל חברה יכול לגרום למצבי לחץ נפשי, אשר במקרים קיצוניים יכול להביא לידי התאבדותו של אותו אדם. החרם שהוטל על היהודים בגרמניה באפריל 1933, הביא לשיעורי התאבדות יחסית גבוהים יחסית לשאר האוכלוסייה בגרמניה. החרם שבא לידי ביטוי בהשמצות, בידוד, פגיעות פיזיות ופיטורים הובילו לשיעורי התאבדות גבוהים, כאשר החוקר Kwiet מעריך כי 300-400 יהודים התאבדו בשל החרם, ולאחר ליל הבדולח ב-1938, התאבדו עוד 300-500 יהודים (Lester, 2005, 86).

השפעות אלה לא נעלמו, וגם היום בעידן המודרני לחרם יש השפעה רגשית וחברתית ניכרת. היו מקרים של בני נוער אשר ניסו להתאבד או אף התאבדו לאחר נידוי וחרם חברתי שחוו (מעריב, 1.12.13).

סיכום

כפי שראינו, לחרם על צורותיו השונות יש השפעות רבות על תחומי הכלכלה, החברה והפוליטיקה. לעתים שימוש בחרם יכול להביא לשינויים אשר מועילים לפרט ולחברה, אבל לרוב לחרם יש השפעות

בגרמניה הוכרז חרם על יהודים - **עיתון דבר**, מרץ 30, 1933